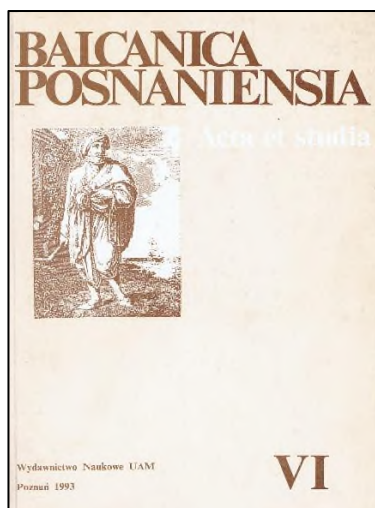

Wąsik Zdzisław, *Z zagadnień ekologicznej charakterystyki języków mniejszościowych na przykładzie dialektu Arumunów na Bałkanach*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1993, t. 6, s. 355–366.

<https://doi.org/10.14746/bp.1993.6.21>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54912>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

Z ZAGADNIENŃ EKOLOGICZNEJ CHARAKTERYSTYKI JĘZYKÓW MNIEJSZOŚCIOWYCH NA PRZYKŁADZIE DIALEKTU ARUMUNÓW NA BAŁKANACH

ZDZISŁAW WĄSIK

ABSTRACT. Wąsik Zdzisław, *Z zagadnień ekologicznej charakterystyki języków mniejszościowych na przykładzie dialektu Arumunów na Bałkanach* (Some problems of the ecological characteristics of minority languages on the example of the Arumunian dialect in the Balkans). *Balcanica Posnaniensia. Acta et studia*, VI, Adam Mickiewicz University Press, Poznań 1993, pp. 355-366. ISBN 83-232-0420-9. ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

The model of description of ecological-relational features of language, presented in this article, including, among other things, the name, history, users, standardization and codification, domains of use, contact with other languages, status and intimacy of a given language, comes within the interests of the neighboring disciplines of linguistics.

Zdzisław Wąsik, Katedra Językoznawstwa Ogólnego Uniwersytetu Wrocławskiego (Chair of General Linguistics, Wrocław University), Szewska 50/51, 50-139 Wrocław, Polska – Poland.

Opis faktów ekologiczno-relacyjnych języka, tj. takich, które określają jego sposób użycia w społeczeństwie, jego status, funkcję i swojskość w odniesieniu do użytkowników i sytuacji komunikatywnych itp., nie należy do zadań nauk językoznawczych, zajmujących się cechami wewnątrzjęzykowymi systemów semiotycznych służących do porozumiewania się stale i o wszystkim, ale raczej do szerzej pojętych nauk o języku, nawiązujących do faktów zewnątrzjęzykowych, badanych przez nauki pograniczne językoznawstwa, takich jak np. antropologii kulturowej, socjologii, psychologii, literaturoznawstwa i historii. Do faktów zewnątrzjęzykowych należy bowiem to, że dany język ma zasięg międzynarodowy, że jest językiem narodowym lub etnicznym, że jest językiem literackim lub dialektem czy gwara lokalną, że jest językiem martwym lub sztucznym, że jest używany we wszystkich dziedzinach porozumiewania się albo ma zasięg ograniczony tylko do niektórych sytuacji komunikowania się międzypersonalnego, albo też że jego użytkownicy mówią jednocześnie również innymi językami lub że jest własnością społeczności odizolowanej od innych.

Szerszego opracowania doczekała się problematyka „ekologii języka” w pracach Einara Haugena (1970). Autor nawiązał m.in. do pojęcia ekologii wywodzącego się z nauk przyrodniczych, sięgającego jeszcze czasów Ernesta Haeckela. Oznaczało ono początkowo dział biologii zajmujący się badaniem stosunków między roślinami, zwierzętami a całokształtem ich środowisk, albo też zespół relacji, w które wkracza organizm żywy znajdujący się w określonym środowisku. Zasięg tego pojęcia został później rozszerzony (m.in. w książce A. H. Hawleya *Human Ecology* z 1950 roku) na socjologię przy przedstawianiu stosunków między jednostkami i grupami społecznymi a ich otoczeniami. Nie można więc tutaj pominąć faktu, że język również stanowi część środowiska człowieka.

Trzeba pamiętać, że badania nad ekologią języka są naturalnym rozszerzeniem i kontynuacją studiów nad językiem, jakie były już od dawna uprawiane w ramach psychologii języka czy psycholingwistyki, socjologii języka czy socjolingwistyki, albo też antropologii kulturowej języka czy antropolingwistyki. W tym kontekście niewykluczone jest również mówienie o ekologii komunikacji międzyludzkiej czy też ekologiach kultur.

W ostatnich czasach zagadnienia ekologii języka zaczęły się pojawiać w opracowaniach na temat sytuacji państw wielonarodowych. Na konferencjach i sympozjach etnolingwistycznych zwrócono uwagę na to, iż dyskusja nad kontaktami i konfliktami międzyetnicznymi na gruncie językowym, nad zanikiem i nierównomiernym rozwojem języków mniejszościowych, nad problemem zanieczyszczenia języków rodzimych itp. jest równie ważna jak dyskusja nad ratowaniem naturalnego środowiska człowieka przed wpływami industrializacji stanowiącej zagrożenie dla życia jednostek i społeczeństw. Hasłami ośrodkowymi najczęstszych prac tematycznych były m.in. język a kolonializm, imperializm językowy, *glottophagie* (*Sprachenfresser*), Europa regionów językowych, etnografia mówienia, geolingwistyka, języki oboczne, lojalność językowa, diglossia a bilingwizm, uniwersalia kontaktowe itp.

Obok prac szczegółowych przedstawiających sytuację danych języków ekspansyjnych lub języków mniejszości narodowych recesywnych rozwijały się rozprawy teoretyczne i typologiczne, które stawiały sobie za cel ustalenie kryteriów oceny statusu ekologicznego danego języka. I tak na przykład Charles A. Ferguson (1959) proponował brać pod uwagę przy pełnym opisie badanego języka jego funkcję, prestiż, tradycję literacką, nauczanie, standaryzację, stabilność, gramatykę, słownik i fonologię. William Stewart (1968) obrazował natomiast przydatność tylko czterech kryteriów: standaryzacji, autonomii, historyczności i żywotności. Z kolei w odniesieniu do statusu prawnego w typologii języków Heinz Kloss (1968) wyróżnił sześć sytuacji, w których dany język jest: (1) jedynym oficjalnym językiem narodowym, (2) równorzędnym oficjalnym językiem narodowym, (3) regionalnym językiem

oficjalnym, (4) wspierany, (5) tolerowany, (6) zakazany. Einar Haugen (1970) zaś był znany z postawienia 10 wybranych zagadnień, które powinny być, jego zdaniem, brane pod uwagę przy opisie ekologicznym każdego języka, tj. (1) klasyfikacja wśród innych języków, (2) kim są użytkownicy? (3) czy domeny użycia są ograniczone czy nieograniczone, (4) jakimi językami posługują się użytkownicy danego języka jednocześnie? (5) zróżnicowanie wewnętrzne: odmiany regionalne, socjalne, kontaktowe, (6) tradycja literacka, (7) w jakim stopniu forma pisana języka została zestandaryzowana (ujednolicona i skodyfikowana), (8) rodzaj wsparcia instytucjonalnego, (9) stosunek użytkowników do swojskości i statusu języka, (10) określenie statusu języka w typologii ekologicznej w porównaniu z innymi językami świata.

Zdajemy sobie sprawę, że kryteria te mogą być rozwijane i klasyfikowane z różnych punktów widzenia, jeśli się uwzględni osiągnięcia nauk pogranicznych językoznawstwa. Dla potrzeb jednak dalszych rozważań, przy wykorzystaniu dwóch najnowszych prac o języku Arumunów (a mianowicie: Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetica. Observații asupra sistemului fonologic*, București 1972; oraz: Zbigniew Gołąb, *The Arumunian Dialect of Kruševo in SR Macedonia, SFR Yugoslavia*, Skopje 1984), postaramy się spojrzeć na jeden z języków mówionych osiadło-koczowniczej grupy ludności pasterskiej na Bałkanach, funkcjonującej przez wieki w środowisku wielonarodowym, wielojęzycznym, w zmieniających się warunkach przynależności państwowej, na podstawie matrycy wybranych cech ekologicznych języka w ogóle, a mianowicie: (1) miejsce języka w klasyfikacji genetycznej i typologicznej, (2) nazwa języka i narodu (rodzima i obca?), (3) nosiciele języka i ich terytorium (ludność osiadła, koczownicza czy występująca w diasporze, terytorium zwarte czy rozproszone?), (4) zewnętrzna historia języka i jego nosicieli, (5) standaryzacja, kodyfikacja, autonomiczność i żywotność języka, (6) symbioza danego języka z innymi językami w kontakcie, (7) dziedziny występowania i sytuacje komunikatywne użycia języka, (8) formy walki o samodzielność oraz organizacje służące upowszechnianiu, nauczaniu i pielęgnowaniu języka, (9) solidarność językowa nosicieli, lojalność wobec grupy etnicznej, (10) ocena statusu prawnego i swojskości języka w zestawieniu z sytuacją ekologiczną innych języków.

1. Arumuński należy do macedo-rumuńskiego zespołu dialektów języka rumuńskiego w obrębie wschodniego odłamu języków romańskich. Oprócz zespołu macedo-rumuńskiego do grup dialektycznych języka rumuńskiego należą: grupa dako-rumuńska, obejmująca dialekty: banacki, transylwański (siedmiogrodzki), wołoski i mołdawski; dialekt istro-rumuński; grupa megleno-rumuńska.

Zespół macedo-rumuński (arumuński) obejmuje gwary lokalne i subdialekty takich grup etnicznych, jak: Pindeni, Gramosteni, Farszeroci i Moskopoleni.

Cechy strukturalne dialektu arumuńskiego lokalizują go w obrębie Ligi Bałkańskiej, która obejmuje również takie języki, jak: grecki, macedońsko-bułgarski, rumuński i albański. Spośród tzw. bałkanizmów wymienić należy tu m.in. występowanie rodzajnika postpozycyjnego, brak bezokolicznika, tworzenie czasu przyszłego ze szczątkowej formy czasownika typu *chcieć + coniunctivus*, analityczne stopniowanie przymiotników, reduplikacja dopełnienia przez proklityczny zaimek osobowy stawiany przed orzeczeniem, deklinacja analityczna i inne.

2. Nazwa dialektu „arumuński” lub „arumuński” pochodzi od arumuńskiego słowa *arāmāni* zniemczonego przez Gustava Weiganda (1895). W języku rumuńskim używane jest tu określenie *aromân*. Narodowość zaś mówiącą tym dialektem nazywa się w Jugosławii Rumunami Macedońskimi lub Cincarami, natomiast w Grecji Kuco-Wołochami. Johann Christoph Adelung w swoim zbiorze obejmującym „Ojcie Nasz” w prawie pięciuset językach (1809: 729) określał ich jako Trako-Wołochów: „Die Thracischen Walachen werden von den übrigen mit dem Spottnamen Kutzo-Walachen, d.i. hinkende Walachen, belegt”. Do niedawna (do lat sześćdziesiątych XIX wieku) wszystkich Rumunów na Bałkanach nazywano w językach słowiańskich południowych i wschodnich Włachami lub Wołochami. Określenie właski/wołoski stało się z czasem jedynie synonimem pasterskiego trybu życia, osadnictwa na prawie wołoskim (*jus valachium*). W XVIII i XIX wieku Rumuni zorientowani na Zachód, prowadzący już osiadły tryb życia, odczuwali określenie *vlah* jako obelgę, ponieważ wyrażało ono brak szacunku dla koczowniczego sposobu bytowania.

Termin *vlah* (*vlahi*, *vłasi*) pochodzi od niemieckiego wyrazu *welsch*, u którego podstaw było pojęcie „niezrozumiały, obcy” (por. niem. *Kauderwelsch*, *Rotwelsch* – język żebraków). *Welsch* odnosił się w języku niemieckim jednocześnie do języków romańskich, francuskiego i włoskiego, a w anglosaskim szczególnie do języka celtyckiego i normańskiego (por. nazwy: waloński, walijski).

3. Arumuni stanowią mniejszość narodową nie uznawaną politycznie w Płd. Jugosławii, Płd. Albanii i Grecji. Największa wyspa etniczna, obejmująca 51 wsi, znajduje się w środkowej części gór Pindus w Grecji. Mniejsze okręgi natomiast można spotkać w Albanii niedaleko Korczy. Jugosławię zamieszkują głównie dwie grupy: I. tzw. Karavłasi (lub Karakačani, prawdopodobnie nazwani tak przez analogię do greckich pasterzy Sarakačanów), przeważnie Gramosteni przybyli z gór Gramos, osiedleni na wschód od rzeki Vardar, przebywający w ziemie w nieckach okolic takich, jak Strumica, Kočani i Ovče Polje, a w lecie w górach Osgovo, Plačkovica i Ogražden (miejscowość Štip). Po II wojnie światowej zaczęli się oni osiedlać jako rolnicy w okolicach miejscowości Štip i Kumanovo; II. w zachodniej Macedonii – Moskopoleni (pochodzący z dawnego miasta Moskopole w pobliżu Korczy w Albanii, zburzonego przez Turków), głównie w mieście Bitola (dawniej zwanego

Manastir), we wsiach Trnovo, Magarevo, Niżopole między Bitolą a górą Pelister, a wysoko w masywie Pelister – Malovišta i dalej na północ od niej Gopeš, a następnie w mieście Kruševo.

Przy końcu XIX wieku wioski Trnovo, Magarevo, Niżopole, Malovišta i Gopeš były w całości arumuńskie, natomiast w rejonie jeziora Prespa, miejscowości Bitola i Kruševo 10 do 25% ludności stanowili Arumuni. Liczba ludności, o której mowa, według danych pochodzących z różnych źródeł nie jest pewna. Theodor Capidan (1932) podawał na przykład, że na Bałkanach żyje łącznie około 300 do 350 tysięcy Arumunów. *Atlas narodov mira* (Moskwa 1964/1961) zaś wyszczególnia, że jest ich w Grecji 50 tysięcy, w Albanii 10 tysięcy, a w Jugosławii 80 tysięcy. Według *Enciklopedija Jugoslavije* (II, Zagreb 1956) liczba wszystkich Arumunów w Jugosławii (dane z 1948) jest oceniana na 10 tys. Z. Gołąb, polemizując z tymi danymi (1984: 16), przyjmuje za najbardziej optymalną liczbę dla wszystkich Arumunów na Bałkanach 130 tysięcy, tj. 100 tys. dla Gramostenów i Pindenów w Grecji (tzw. Kucovlasi), 20 tys. dla Gramostenów, Farszerotów i Moskopolenów w Jugosławii, natomiast 10 tys. dla Moskopolenów i pozostałych w Albanii.

Trzeba jeszcze dodać, że na emigracji w Rumunii osiedleni są w rejonie Dobrudży w powiecie konstanckim i tulczyckim (Constanța, Tulcea): Gramosteni (G) – 60%, Farszeroci (F) – 34%, Pideni (P) – 5%, Moskopoleni (M) – mniej niż 1% (wszystkich Arumunów zamieszkających tam według N. Saramandu 1972: 18 i nn., brak danych liczbowych). W powiecie konstanckim reprezentowane są wszystkie cztery grupy etniczne. Powiat tulczycki zaś zamieszkują Gramosteni. Rozmieszczenie poszczególnych grup w miejscowościach powiatu Konstanca jest następujące: Agigea (F), Anadolchioi (F), Cobadin (G), Cogea (F), Colilia (G), Mihail Kogălniceanu (F), Mihail Viteazu (F, G), Nisipari (M, F), Ovidiu (F, M), Poiana (F), Palazu Mare (F, G), Palazu Mic (F), Rimnicu de Jos (G), Săcele (G), Sinoie (G), Tariverde (P, G), Techirghiol (P), Viile Noi (F). Gramosteni powiatu Tulcza zamieszkują następujące miejscowości: Vasile Alecsandri, Baia, Nicolae Bălcescu, Beidand, Camena, Casimcea, Cataloi, Căugăgia, Ceamurila de Jos, Ceamurila de Sus, Mihail Kogălniceanu, Laștuni, Lunca, Panduru, Războieni, Sarighiol de Deal, Stejaru. W rozproszeniu ponadto żyją Arumuni w wielu dzielnicach większych miast, m.in. Bukaresztu.

Arumuni znani są od tysiąca lat jako wytrawni pasterze owiec i mułów. Ich formy organizacji społecznej i koczowniczego trybu życia były przykładem dla innych grup pasterskich osiedlających się na prawie wołoskim, m.in. greckich grup Sarakačanów w XVII i XVIII w. Pod koniec wieku XIX obserwuje się wśród Arumunów tendencję do osiedlania się w miastach i przechodzenia do rzemiosła.

Arumuni z Albanii są wyznawcami islamu, natomiast w Macedonii i Grecji przynależą do wyznania prawosławnego. Trudno się obecnie wypowiedzieć na

temat islamu w Albanii, ponieważ w latach pięćdziesiątych naszego wieku wszystkie religie zostały tam oficjalnie zniesione. Można natomiast stwierdzić w odniesieniu do Jugosławii, że fakt przynależności do wspólnego wyznania sprzyjał zawieraniu małżeństw pomiędzy Arumunami a Macedończykami i Serbami, zwłaszcza że na Bałkanach nie istniał nigdy problem przynależności do języka czy rasy. W wypadku mieszkańców Bałkanów, o których tu mowa, mamy bowiem do czynienia z europeidami z rasy dynarskiej, która powstała z przemieszania się rasy nordyckiej i armenoidalnej.

4. Na temat pochodzenia mówiących językiem romańskim pasterzy z Macedonii, Płd. Albanii i Płn. Grecji nauki historyczne dotyczące etnografii i językoznawstwa porównawczego nie wypowiadają się jednoznacznie. Arumuni wywodzą się prawdopodobnie od Ilirów, a być może także i Traków, zromanizowanych w dobie Cesarstwa Rzymskiego. Ilirowie bowiem wspólnie z Trakami należeli do drugiej fali Indoeuropejczyków, którzy przybyli na Bałkany. Ślady ich zamieszkiwania tam datują się na epokę brązu (1800-1000 p.n.e.) i wczesnego żelaza (1000-400 p.n.e.). W dobie osiedlania się Słowian na Półwyspie w VI i VII wieku dawne zromanizowane plemiona tracko-iliryskie, które nie zostały zasymilowane i podbite przez zdobywców, musiały opuścić doliny z polami uprawnymi i schroniły się w wysokich niedostępnych górach, gdzie zajęły się prymitywnym pasterstwem. Nie uległy Słowianom, oprócz romańskich Włachów, także chroniące się w Górach Dynarskich nie zromanizowane resztki Traków i Ilirów, którzy przez dziejopisarzy bizantyńskich nazywani byli Arbënami czy Albanami. Pochodzenie ich jednak do dzisiaj jeszcze jest przedmiotem sporów. W owych czasach prawdopodobnie plemiona Włachów i Albańczyków musiały jednak wejść w zależność od Słowian i składać daninę słowiańskiej starszyźnie plemiennej.

Historia podaje, że między XI i XIV wiekiem Arumuni mieli swoje własne państwo w zachodniej Tesalii i w górach Pindus (tzw. *Megalē Vlachia*), które najpierw popadło w zależność od Serbów, a potem po 1389 r. zostało przez Turków ostatecznie rozwiązane.

Od XIII wieku począwszy termin *vlah*, *vłasi* przestał już mieć znaczenie etnonimu i stał się określeniem dla zawodu pasterskiego. Dawni romańscy pasterze tworzyli bowiem uprzywilejowaną warstwę ludności wiejskiej. Nie obowiązywała Włachów renta odrobkowa, zachowywali oni swobodę zmieniania swoich siedzib. Opłacali tylko specjalną daninę od użytkowania łąk i pastwisk, zwaną trawniną. Wynosiła ona m.in. jedną sztukę bydła lub owcę od wypasanych np. stu sztuk. Wypasali również stada właściciela w zamian za żywność lub zapłatę w owcach. Obowiązywał ich też gdzieś tam tzw. ponos i jeśli byli posiadaczami ziemi – to także koszenie siana.

Po podboju Bałkanów przez Turków w XV i XVI w. Własi popierani jako ludność pasterska zasiedlali m.in. tereny opuszczone przez Chorwatów i Serbów. Wędrując w dalsze tereny górskie przekroczyli Dunaj i Drawę. Dane

kulturowe wskazują na to, że była to ta sama ekspansja osadnicza na prawie wołoskim, która swym skrzydłem dotarła przez łuk karpacki aż na Podhale i do zachodniego Beskidu. Największe migracje ludności wykraczające zarówno poza teren monarchii osmańskiej, jak i w obrębie terytorium będącego pod panowaniem Turków, datują się na okres od XVII do XVIII wieku. W zachodniej Macedonii osiedlili się na przykład Gramosteni i Pindeni, którzy przyszli z Południa, a pod koniec wieku XVIII i z początkiem XIX – Moskopoleni, pochodzący z terenów dzisiejszej Albanii.

Na przełomie XVII i XVIII wieku ważną rolę w historii Arumunów Macedońskich odegrało miasto Moskopole (gr. *Moskópolis*), które liczyło w owych czasach ok. 60-80 tys. mieszkańców (według Gustava Weiganda, 1895). Posiadało ono własną drukarnię (1740-1744) i sławne „liceum”, zwane Nową Akademią. Powstawała tam literatura dydaktyczna. Tam urodzili się trzej wybitni pisarze arumuńscy: Constantin Ucuța, Theodor Cavallioti i Danil Moscopoleanul, autor podręcznika do czterech języków (1764): greckiego, arumuńskiego, bułgarskiego i albańskiego. Niestety, ten ważny ośrodek odrodzenia kulturowego Arumunów został zburzony przez Ali Paszę z Janiny w dwóch następujących po sobie najazdach tureckich z 1788 i 1821 r. Jego mieszkańcy rozprzeczli się po Albanii i całej niemal Macedonii. Według danych zaczerpniętych przez G. Weiganda z roku 1895, liczba wszystkich Arumunów w Macedonii wieku XIX wynosiła około 70 tysięcy.

Zgodnie z tradycją miejscową w zachodniej Macedonii odróżnia się od siebie tych Arumunów, którzy przybyli tam jako ludność miejska (z miejscowości *Nikulica* i *Muscopule*) od emigrantów z gór (z *Grámuste*). Znaczną rolę w migracji ludności arumuńskiej na Bałkanach odegrały również warunki ekonomiczne. Duża liczba Arumunów wywędrowała na przykład z okolic Kruševa do Bitoli (Manastir), Skopje w Macedonii oraz do Serbii, a nawet do Rumunii pod koniec wieku XIX, kiedy to Kruševo utraciło swoje znaczenie jako ośrodek wskutek rozwoju kolei, która ominęła to miasto, a także po 1903, po upadku głośnego tzw. powstania w dniu św. Eljasza (*Ilindensko Vostanie*), w którym oprócz Macedończyków brali udział także Arumuni.

Dodać należy, że tzw. „kwestia kuco-wołoska” była przedmiotem rozważań w okresie wojen bałkańskich na przełomie XIX i XX wieku. Po okresie, kiedy to ludy pasterskie koczownicze miały swoje przywileje w monarchii tureckiej, przyszły czasy, w których na terenie Jugosławii (m.in. w Chorwacji w 1941 r.) orzekano, że Własi (zserbizowani pasterze) i Kuco-Wołosi (romańscy pasterze) nie są narodem.

5. Język mówiony Arumunów macedońskich nie jest skodyfikowany i ustabilizowany. Brak standaryzacji spowodował, że został on zepchnięty do rangi dialektu lokalnego. Arumuni nie posiadają własnej literatury, która liczyłaby się w wymiarze romańskim czy europejskim. Arumuński nie jest językiem przekładów z literatur obcych. Chociaż istnieli pisarze w okresie

odrodzenia arumuńskiego, to jednak ich twórczość dotyczyła tylko literatury dydaktycznej i folkloru. O nich właśnie pisał Pericle Papahagi (1909), który zebrał jeszcze wcześniej i zaopatrzył w słownik baśnie arumuńskie (1905). Większą antologię tekstów arumuńskich wydał Tache Papahagi (1922), natomiast teksty liturgiczne zapisane w tym dialekcie zebrała i skomentowała M. Caragiu-Marioțeanu (1962). Spośród ciekawostek należy wymienić m.in. „Ojcie Nasz” opublikowany w 1809 roku (w zbiorze J. Ch. Adelunga *Mithridates...*). Z wcześniejszych prac opatrzonych słownikami godne uwagi są: (1) zbiór baśni i poezji ludowej Macedo-Rumunów zestawiony przez M. G. Obedenaru (1891), (2) rozprawa E. A. Dunkera o gramatyce Bojadżim (1895) wraz z wyborem tekstów. Interesująca jest w bibliografii prac o języku, literaturze i kulturze Arumunów wzmianka o pewnym przekładzie na język arumuński poezji okcytańskiej (prowansalskiej) *L'Escriveta* (pisał o tym B. Nastev, 1971). Ponieważ arumuński nie posiadał własnego alfabetu, teksty z tego dialektu zapisywane były pismem greckim, cyrylickim i łacińskim. Ostatnie zaś antologie wydane w Bukareszcie stosują ortografię rumuńską. Z. Gołąb (1984: 26 i n.) uważa, że nie oddaje ona właściwości dialektu Arumunów, dlatego też zdecydował się przy wydawaniu swoich i już dotychczas publikowanych wyborów tekstów na stosowanie zapisu fonetycznego, wykorzystując informatorów mówiących i czytających po arumuńsku.

Na temat samego języka jako takiego, mówionego przez Macedo-Rumunów, istnieje niewiele opracowań szczegółowych. Dotyczą one głównie zapożyczeń słowiańskich, greckich i tureckich w arumuńskim; wzajemnych wpływów i izogramatyzmów między macedońskim a arumuńskim; fonologii i morfologii arumuńszczyzny oraz sporządzania słowników dialektologicznych, etymologicznych i wyborów tekstów opatrzonych słownikami. Praca Z. Gołąba (1984) jest pierwszą większą monografią o historii narodowości i gramatyce języka Arumunów mieszkających w okolicach Kruševa w Macedonii.

6. Dialekt arumuński występował w przeszłości i występuje obecnie w otoczeniu wielojęzycznym, żyjąc w symbiozie z językiem greckim, serbskim, tureckim i macedońskim, a także niekiedy u warstw ludności wykształconej (na poziomie podstawowym i średnim) z językiem rumuńskim (nie wspominając o emigracji w Rumunię). Dla inteligencji najbliższym językiem obcym był francuski. Warstwy uboższe często stykały się również z językiem albańskim. Największe interferencje były jednakże między językiem macedońskim a arumuńskim. Z. Gołąb reprezentuje pogląd (por. 1984: 12 i nn.), że język macedoński ulegał stopniowej zmianie (względem innych języków słowiańskich) w kierunku balkanizacji jego struktury wewnętrznej pod wpływem substratu arumuńskiego, który sam również podlegał procesowi sławicyzacji. Wskazywał na te wzajemne wpływy także system leksykalny. Ponieważ Arumunowie przez długi czas na przestrzeni dziejów byli pasterzami, nie ma w ich terminologii fachowej słownictwa rolniczego. W tym zakresie istnieją

tylko zapożyczenia z języka macedońskiego. Do języka macedońskiego jednakowoż weszły terminy z życia pasterskiego.

7. Język mówiony przez Arumunów od dzieciństwa jest ograniczony do komunikacji intra- i interpersonalnej w rodzinie i sąsiedztwie, we wsiach i ubogich dzielnicach miasteczek, w celach handlowo-ekonomicznych na targach i dla wyrażania relacji międzyludzkich na weselach i zjazdach plemiennych, uczestniczenia w zabawach i pieśniach przy wspólnym biesiadowaniu. Nie spełnia on wszystkich funkcji w kontaktach społecznych. Brak go w środkach masowego przekazu i komunikacji publicznej. Nie jest on środkiem nauczania ani celem nauczania samym w sobie. Nie posiada własnej terminologii fachowej, która odnosilaby się do wszystkich dziedzin życia i cywilizacji technicznej. Nie służy do wyrażania opinii na wszystkich zebraniach publicznych. Nie ma też w nim wygłaszanych w kościele kazań ani też tekstów liturgicznych wykorzystywanych obecnie przy odprawianiu mszy. Jego użycie ograniczone jest do wąskich wspólnot komunikatywnych, pojedynczych nadawców i odbiorców i małych grup społecznych. U jego nosicieli mamy raczej do czynienia z dyglosją, a nie z czystym bilingwizmem. Chociaż istniały prace naukowe mówiące o aktualnym stanie bilingwizmu u Macedo-Rumunów z gór Pindus i roli kobiety w zachowaniu mowy (Basile Recatas, 1934), to jednak nie można powiedzieć, żeby arumuńska odmianka dialektalna języka rumuńskiego była używana stale i we wszystkich dziedzinach życia zamiennie z innymi językami. W kontaktach z przedstawicielami innych grup etnicznych Arumuni bowiem używają urzędowych języków oficjalnych lub dialektów lokalnych, np. języka greckiego w Grecji, albańskiego w Albanii, macedońskiego i serbo-chorwackiego w Jugosławii. Środkiem nauczania były i są również aktualne języki oficjalne lub preferowane ze względów prestiżowych języki etniczne.

8. Arumuni nie mają własnych organizacji służących pielęgnowaniu i krzewieniu ich języka. Nie walczą o jego równouprawnienie. W przeszłości, kiedy to świątli przedstawiciele osiadłej warstwy Arumunów mieli możliwość organizowania własnego szkolnictwa, opowiadali się za kształceniem swoich dzieci albo w języku greckim, albo w rumuńskim. Byli też tacy, co posyłali nawet dzieci do szkół w Rumunii. Orientacja progrecka przeważała jednak nad prorumuńską. Inteligencja zabiegała też o możliwość uczenia się języka francuskiego w gimnazjach dla uczniów arumuńskich.

9. Arumuni nie mają poczucia odrębności etnicznej. Uważają się albo za Greków, Macedończyków albo za Rumunów. W Jugosławii na przykład trzy kolejne generacje, przed pierwszą wojną światową, w okresie międzywojennym i po drugiej wojnie światowej, były wychowywane w różnych językach mających własną odrębną literaturę, w których wykładana była wiedza o świecie i cywilizacji technicznej: greckim lub rumuńskim, serbo-chorwackim oraz macedońskim i serbo-chorwackim.

10. Ocena statusu politycznego i swojskości dialektu arumuńskiego w zestawieniu z sytuacją ekologiczną innych języków mniejszościowych zależy od szczegółowych badań porównawczych.

BIBLIOGRAFIA

- Adelung, J. Ch., 1809, *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beynahe funfhundert Sprachen und Mundarten von ..., Hofrath und Ober-Bibliothekar zu Dresden, großentheils aus Dessen Papieren fortgesetzt und bearbeitet von Dr. Johann Severin Vater, Professor und Bibliothekar der Universität zu Halle, Zweyter Theil*, Berlin.
- Arvinte, V., 1957, *Die Entstehung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes im Lichte der jüngsten Forschung*, Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen, Band 204, Jahrgang 119, Heft 1.
- , 1968, *Die Westgrenze des Entstehungsgebietes der rumänischen Sprache*, Zeitschrift für Balkanologie, VI, 2.
- Capidan, Th., 1925, *Elementul slav in dialectul aromân*, Academia Română. Memoriile. Secțiunii literare, București.
- , 1926, *Românii nomazi. Studiu din viața românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Cluj.
- , 1931, *Fărșeroți. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, București.
- , 1932, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București.
- , 1936, *Romanitatea balcanică*, Academia Română. Discursuri de recepție, București.
- , 1941, *Die Mazedo-Rumänen*, Bukarest.
- , 1942, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București.
- Caragiu-Marioțeanu, M., 1958, *Influența dacoromână asupra graiului unei familii aromâne din R. P. R.*, Fonetica și dialectologie, I: 79-111.
- , 1962, *Liturghier aromăne. Un manuscris anonim inedit*, București.
- , 1968, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București.
- Dunker, E. A., 1895, *Der Grammatiker Bojadži*, Leipzig.
- Felczak, W., T. Wasilewski, 1985, *Historia Jugosławii*, Wrocław.
- Ferguson, Ch. A., 1959, *Diglossia*, Word, Volume 15: 325-340.
- Haugen, E., 1970/1972, *Language Ecology*, w: Dil, Anwar S. (ed.), *The Ecology of Language. Essays by ...*, Stanford 1972: 324-339.
- Hilckmann, A., 1968, *Die Aromunen. Ein romanistisches Volk im Herzen des Balkans*, Europa Ethnica 25, 2: 98-114.
- Geagea, Chr., 1931, *Elementul grec in dialectul aromân*, Cernăuți.
- Gołąb, Z., 1959, *Some Arumunian-Macedonian Isogrammatisms and the Social Background of Their Development*, Word, volume 15: 415-435.
- , 1961, *Szkic dialektu Arumunów macedońskich*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze 4, Filologia 8, Kraków: 175-200.
- , 1970, *Za „mehanizmot” na slovensko-romanskite odnosi na Balkanskiot Polustrov*, Makedonski jezik, XXI: 5-18.
- , 1975/1983, *Konstruktite so „ima” i glagolska pridavka vo makedonskiot i vlaškiot jezik*, VIII seminar za makedonski jezik, literatura i kultura – II naučna diskusija, Ohrid 19-21 VIII 1975, Skopje 1983: 1-13.
- , 1984, *The Arumunian Dialect of Kruševo in SR Macedonia, SFR Yugoslavia*, Macedonian Academy of Sciences and Arts. Section of Linguistics and Literary Sciences, Skopje.

- Jončić, K., 1962, *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*, Beograd.
- Kloss, H., 1968, *Notes Concerning a Language-Nation Typology*, w: Fishman, Joshua A. (et al. eds.), *Language Problems of Developing Nations*, New York: 69-85.
- Kramer, J., 1980, *De tweetaligheid der Aromoenen in Griekenland*, w: Nelde, P. H. (ed.), *Sprachkontakt und Sprachkonflikt*, Wiesbaden: 255-262.
- Nastev, B., 1971, *La traduction aromaine d'une poesie occitane "L'Escriveta"*. Priozi, Makedonska akademija na naukite i umetnosite, II, 1, Skopje: 31-45.
- Neiescu, P., 1965, *O inovatie intr - un grai aromanesc din Albania*, w: *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucuresti: 619-621.
- Obedenaru, M. G., 1891, *Texte Macedo-Romane, basme si poesii populare dela Crusova*, culese de Dr. M. G. Obedenaru publicate dupa manuscrisele originale cu un glossar complet de prof. J. Bianu, Bucuresti.
- Papahagi, P., 1905, *Basme aromane si glosar*, Bucuresti.
- , 1909, *Scrittori aromani in secolul al XVIII-lea*, Bucuresti.
- Papahagi, T., 1922, *Antologie aromaneasca*, Bucuresti.
- , 1932, *Aromanii. Grai, folklor, etnografie (curs litografiat)*, Bucuresti.
- , 1963, 1974, *Dictionarul dialectului aroman, general si etimologic. Dictionaire aroumain (macedo-roumain), general et etymologique*, Bucuresti (wyd. 1 i wyd. 2 rozszerzone).
- Petrovici, E., 1958, *Consoane rotunjite in graiurile aromine din Albania*, w: *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucuresti: 671-675.
- , 1963, *Analiza fonologica si morfonologica. In legatura cu statutul fonologic al africatelor dentale aromane*, *Cercetari de lingvistica*, VIII: 37-42.
- , P. Neiescu, 1964, *Persistenta insulelor linguistice. Constatari facute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromani, meglenoromani si aromani*, *Cercetari de lingvistica*: 187-214.
- Petera, J., 1962, *Wędrówki pasterskie Arumunów w Albanii*, *Etnografia Polska*, VI: 192-201.
- Poljenaković, H., 1939, *Turski elementi u arumunskom dijalektu*, Skopje.
- Popović, D., 1937, *O Cincarima*, Beograd.
- Recatas, B., 1934, *L'état actuel du bilinguisme chez les Macédo-roumains du Pinde et le rôle de la femme dans la langue*, Paris.
- Rubin, A., 1913, *Les Roumains de Macédoine*, Bucuresti.
- Saramandu, N., 1970, *Consideratii asupra sistemului fonologic al graiului aromanesc din Crusova - Macedonia (R. S. F. Jugoslavia)*, *Studii si cercetari lingvistice*, XXI: 465-471.
- , 1971a, *Neutralizarea opozitiei de sonoritate in aromana*, *Studii si cercetari lingvistice*, XXII: 379-382.
- , 1971b, *Sur l'aroumain parlé en Dobroudja*, w: *Actes du XIIème Congrès international de linguistique et philologie romanes*, II, Bucuresti: 1353-1356.
- , 1972, *Cercetari asupra aromanei vorbite in Dobrogea. Fonetica. Observatii asupra sistemului fonologic*, Bucuresti.
- , 1979, *Le paster aroumain de Krusevo (R. S. de Macédoine)*, *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, XVII, 1: 153-162.
- Skok, P., 1931, *Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins dans les langues balkaniques*, Byzantion, V: 371-372.
- Stewart, W. A., 1968, *A Sociolinguistic Typology for Describing National Multilingualism*, w: Fishman, J. (ed.), *Readings in the Sociology of Language*, The Hague: 531-545.
- Stojković, L., M. Martić, 1952, *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*, Beograd (to samo: National Minorities in Yugoslavia).
- Trifunovski, J., 1959, *Cincarska naselja u Makedoniji*, *Geografski horizont*, 3, god V: 21-27.
- Urbańska, B., 1966, *Etnografia historyczna Półwyspu Bałkańskiego w czasach nowożytnych i dzisiejsza dyferencjacja etniczna*, *Etnografia Polska*, X: 127-157.

- Vukanović, T. P., 1962, *Les Valaques, habitants autochtones des pays Balkaniques*, L'Ethnographie, Paris: 11-41.
- Weigand, G. L., 1888, *Die Sprache der Olympto-Walachen. Nebst einer Einleitung über Land und Leute*, Leipzig.
- , 1894-1895, *Die Aromunen, Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*, I: *Land und Leute* (1895), II: *Volksliteratur der Aromunen*. Leipzig.
- , 1898, *Die nationalen Bestrebungen der Balkanvölker* (Vortrag), Leipzig.
- , 1908a, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien*, Jahresbericht, XIII: 1-104.
- , 1908b, *Rumänen und Aromunen in Bosnien*, Jahresbericht, XIV: 171-197.

SOME PROBLEMS OF THE ECOLOGICAL CHARACTERISTICS OF MINORITY LANGUAGES ON THE EXAMPLE OF THE ARUMUNIAN DIALECT IN THE BALKANS

Summary

The ecological descriptions of languages belong to the subject-matter of the neighbouring disciplines of linguistics. It is assumed that the discussion upon the interethnic contacts and conflicts on the basis of language, upon the decay and uneven development of the minority languages, upon the pollution of the aboriginal languages etc. is in equal grade as important as the discussion upon the protection of the natural environment against the pernicious influence of the industrialization threatening the life of man, animals and plants.

Taking into account all previous distinctions made by E. Haugen, W. Stewart, H. Kloss and others, the author proposes to describe the relational features of the spoken Arumunian according to the following points contained in the "ecological matrix" of a language: (1) the place in genetical and typological classifications, (2) the etymology of its name and the names of its users, (3) the language users and their territory (sedentary, nomading, in Diaspora), (4) the external history of a language and its users, (5) the standardization, codification, autonomization, and vitality of a language, (6) the symbiosis with other languages in contact, (7) the domains of situational uses in social communication, (8) the forms of striving for independence, and the organizational and educational cultivation of a language, (9) the language loyalty and the ethnic solidarity, (10) the status and intimacy of a language in comparison to the ecological situations of other languages.